

5. Роулінг Дж. К. Гаррі Поттер і смертельні реліквії / Дж. К. Роулінг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knigger.org/rowling/harry_potter_and_the_deathly_hallows/lang/ua/
6. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.
7. Carroll N. The philosophy of horror or paradoxes of the heart / Noël Carroll – Routledge. – New York & London, 2004. – 256 p.

References

1. Barinov D. N. Jevoljucija predstavlenij o strahе i trevoге v istorii filosofii / D. N. Barinov // Filosofija i kul'tura. – 2011 – №3. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.smolsoc.ru/index.php/home/images/referat/a1901.pdf>
2. Kristeva Ju. Sily uzhasa [Tekst]: jesse ob otrashhenii / Julija Kristeva; per. s fr. A. Kostikov. – Н.: F–Press, HCGI; SPb.: Aleteija, 2003. – 256 s.
3. K'еркегор S. Strah i trepet / S. K'еркегор. Strah i trepet. – М.: Respublika, 1993. – S.15–114.
4. Rouling Dzh. K. Garri Potter i v'jazen' Azkabanu / Dzh. K. Rouling [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://book-online.com.ua/show_book.php?book=3683
5. Rouling Dzh. K. Garri Potter i smertel'ni relikvii' / Dzh. K. Rouling. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://knigger.org/rowling/harry_potter_and_the_deathly_hallows/lang/ua/
6. Hajdegger M. Bytie i vremja / Martin Hajdegger. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 s.
7. Carroll N. The philosophy of horror or paradoxes of the heart / Noël Carroll – Routledge. – New York & London, 2004. – 256 p.

Bohun K. M., post-graduate student of Chernihiv T. Shevchenko national Pedagogical University (Ukraine, Chernihiv), k_s_u_s_h_a1992@mail.ru

The development of the philosophical phobiology in J. K. Rowling's Harry Potter series

Nowadays the widening of the spheres of the phobiological discourse resulted in the increasingly philosophical character of art in general and especially the children's literature, mostly in interpreting the theme of the horrible. The aim of the article is to research the new aspect of the phenomenon of the horrible, as explicated in J. K. Rowling's cult novels about Harry Potter. We formulate the hypothesis that popularity of the novels depends considerably on the author's development of the theme. Using the method of the comparative analysis of the main ideas of the philosophical phobiology and the philosophical content of Rowling's novels, we show that the theme of the horrible attracts the recipient's attention not only with the help of the artistic means, but also due to the philosophical depth of the story. This is possible because of the writer's original understanding of the phenomenon of the horrible. Rowling's ideas partly coincide with those of N. Carroll, who interprets the horrible as the abominable. However, she does not limit her understanding of the phenomenon to this interpretation, and principally widens the horizons of the problem field.

Keywords: phobiology, fear, horror, horror practices, anti-phobial discourse.

* * *

УДК 172.2

Коломієць А. Є.,
аспірантка філософського факультету, Київський
національний університет ім. Т. Шевченка
(Україна, Київ), kolomiietsanastasiia@gmail.com

ЕТИКО–ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОТТО ФОН БІСМАРКА

Політична етика є частиною практичної політичної філософії, яка охоплює чимало складних понять, які описують морально-етичні явища в політичних відносинах. Політична відповідальність є категорією із практичним змістом і в нашому дослідженні підлягає розгляду виключно під кутом зору практичної політичної діяльності конкретних політиків історії та сучасності. Дослідження діяльності такого відомого політика як Отто фон Бісмарк в контексті моральності політики та політичної відповідальності дозволить сформулювати цікаві та перспективні для науки політичної етики висновки щодо етичності авторитарних політиків. Авторитарний стиль управління Отто фон Бісмарка в даному контексті не буде оцінюватися нами як позитивний чи негативний, нашим завданням є встановлення морально-етичних складових політичної відповідальності такого політика на основі дослідження політичних рішень, які він приймав.

Ключові слова: Політична етика, політична відповідальність, політична мораль, політичні відносини, мораль, політичне рішення, несення політичної відповідальності, суспільні відносини.

Актуальність піднятої проблеми полягає у необхідності виокремлення морально-етичних рис політичного діяча в контексті несення ним політичної відповідальності.

В науковому середовищі дедалі частіше звертається увага на проблеми моральності та відповідальності в політиці. Особливий внесок у дослідження цієї проблеми здійснили такі науковці як М. А. Широкова, Ю. А. Нісневич, Г. А. Дунаєва, О. В. Бабкіна, О. Л. Валевський, В. В. Голубь та інші.

Наразі існує чимало наукових досліджень політичної діяльності політиків різних періодів, однак здебільшого такі дослідження стосуються суто історичної складової або загального аналізу політичних успіхів та досягнень політика. Поза увагою науковців залишаються питання політичної відповідальності, моральності та етичності діяльності відомих політиків в історії.

Мета статті полягає у етико-філософському аналізі політичної відповідальності на прикладі політичної діяльності Отто фон Бісмарка.

Науковці у галузі політичної етики давно констатували факт, що у сфері політики з особливою гостротою означається морально-етична проблематика політичної поведінки. Причому, ця проблематика починаючи з початку її теоретичного усвідомлення стала досить складною та актуальною темою для світової політичної, філософської, етичної та інших галузей наук, адже враховуючи той факт, що політичні відносини є особливо вразливі до девіантної поведінки, питання моралі та політичної відповідальності в такому ракурсі набувають особливого значення. Політика, як в минулому так і сьогодні, в свою чергу стала простором актуалізації практичного потенціалу етичної теорії, зв'язок якої з політикою та політичною відповідальністю доводився різними мислителями та науковцями ще з давніх часів.

В досліджуваному контексті варто зазначити, що ще у Аристотеля виникнення етики як спеціальної предметної галузі знань нерозривно пов'язувалось із політикою, яка ставала об'єктом спеціального теоретичного дослідження. Така позиція аргументувалась мислителем тим, що дослідження етики як учення про чесноти, як якості людського характеру передбачалось не «стільки задля озброєння людини на шляху до щастя, скільки задля визначення належних умов (загального та вищого блага і користі) спільного існування в практиці полісного життя» [12, с. 202]. Базуючись на принципах суспільно-політичного устрою полісів можна стверджувати, що поняття політичної відповідальності відоме з давніх часів та є нерозривним із поняттям політичної етики та моралі. Більше того, політична відповідальність можлива лише на основі морально-етичних цінностей та понять. Саме в цьому і проявляється різниця між політичною та юридичною відповідальністю, остання настає виключно на підставі приписів права, а не етики чи моралі.

Питання політичної відповідальності, безумовно, були предметом вивчення не одного покоління філософів та політологів, адже мораль та етика в питаннях суспільних відносин завжди були важливими інституціями, особливо в контексті саме політичних відносин. Важливість моральних та етичних засад політичних відносин проявлялась насамперед в

стратегічному значенні та суспільній вагомості політичної (у тому числі владно-управлінської) сфери людського життя. Від рівня моральності та етичності політики в суспільстві залежить якість політикуму та рівень політичної культури в суспільстві. Крім того, історія доводить, що неузгодженість засад політичної діяльності із засадами моралі та етики нерідко призводить до людських жертв та впровадження насильницької, антиморальної та не етичної моделі політичних відносин. Така ситуація завжди є прикладом політичної безвідповідальності, адже рішення політиків мають прийматися із урахуванням суспільного інтересу та із особистою відповідальністю за такі рішення. Відповідно, відмова політика від несення політичної відповідальності за свої рішення є прикладом неетичності такого політика.

Безумовно, що на практиці політична мораль та етика проявляється в поведінці конкретних політичних діячів, які будучи активними учасниками політичних відносин завжди стають суб'єктами політичної відповідальності. Відповідно, для того щоб проаналізувати морально-етичні особливості політичних відносин конкретного періоду необхідно звернутися до дослідження діяльності конкретних політиків. Причому, таке дослідження необхідно провадити з позиції політичної етики та моралі, дотримуючись при цьому історичного об'єктивізму.

В продовження зазначеного звертаємо увагу на той факт, що розглядуваний нами період XIX століття став етапом становлення цілком нового покоління політиків, причому цілком різних спрямувань (наприклад як Наполеон I Бонапарт на початку століття та Авраам Лінкольн в середині). Відповідно, особливості політичної діяльності політиків того часу мали безпосередній вплив на розвиток філософсько-політичної думки досліджуваного періоду. Більше того, саме історичні події, які відбувалися під проводом політичних діячів, були ключовими «каталізаторами» теоретичного переосмислення моральних цінностей та етичних засад політики, що відбувалося у XIX столітті.

Звертаючись до розвитку політичної та правової думки досліджуваного періоду вважаємо за доречне вказати, що значний вплив на розвиток політико-філософської думки XIX століття безумовно справили філософські та політико-правові погляди Георга Гегеля, одного із творців німецької класичної філософії. На нашу думку, вказаний мислитель здійснив безпосередній вплив на розвиток німецької держави у XIX столітті. Як свідчить аналіз наукового доробку мислителя, Георг Гегель був прибічником ідей конституційної монархії, різні моделі якої намагалися реалізувати в Німеччині за часів Отто фон Бісмарка. Однак, безумовним залишається той факт, що Георг Гегель у своїх дослідженнях та пошуках випередив свій час, адже ідеї громадянського суспільства (в сучасному розумінні терміну), які він розвинув, змогли реалізуватися лише наприкінці XX на початку XXI століття. Щодо політичної відповідальності мислитель вважав, що влада в державі повинна нести політичну відповідальність за свої дії (це, звичайно стосувалося парламенту, проте жодним чином не монарха).

Необхідно констатувати той факт, що філософський доробок в галузі політичної етики XIX століття

відобразився в численних пошуках відповідей на нові виклики часу, що були пов'язані із соціально-політичним укладом суспільства досліджуваного періоду. Представниками цілком нового напрямку в політико-правових ідеях, пов'язаних із етичними засадами в політиці, заснованими на демократичних принципах (в тогочасному їх розумінні) стали Ієремія Бентам, Лоренц фон Штейн, Томас Джефферсон та багато інших політичних мислителів та діячів розглядуваного періоду. Саме політична думка цих мислителів стала основою для розвитку ліберальних поглядів в Європі та Німеччині зокрема. Загалом, можна стверджувати, демократизація суспільного устрою та впровадження відповідальності (у тому числі політичної) влади – ключові прогресивні ідеї мислителів XIX століття.

Поряд із вказаними філософами неабияке значення для розвитку демократичних ідей для політичного управління суспільством мала діяльність відомого німецького філософа Фрідріха Гумбольдта, який один із перших сформулював вчення про індивідуальність [9, с. 432]. Сутність індивідуальності за Гумбольдтом зводиться насамперед до максимальної обмеженості держави щодо втручання в життя людини. Такий підхід в подальшому був підтриманий та розвинутий багатьма політичними філософами, однак, на жаль, не зміг бути реалізований на практиці ще тривалий час. Причини, через які ні Отто фон Бісмарк, на багато інших політиків того часу не змогли розвивати демократичні ідеї на практиці політичного управління будуть розглянуті нами далі.

Початок XIX століття ознаменувався кровопролитними війнами під проводом Наполеона I Бонапарта, який прагнучи розширити кордони та зміцнити політичну вагу Франції на світовій арені використовував виключно силові методи політичної боротьби як в середині так і ззовні держави. Наслідками воєн 1799–1815 років став перерозподіл сфер політичного впливу імперій та територіальні зміни на користь імперій-переможниць. Однак, головним наслідком воєнних протистоянь стала поява нових демократичних та ліберальних напрямків мислення у філософії, заснованих на гуманістичних концепціях. Крім того, після воєн розпочався новий етап формування рухів поневоленних народів за самовизначення, що також стало важливим фактором впливу на розвиток політичної думки XIX століття, у сфері політичної відповідальності зокрема.

Загалом, незважаючи на те, що в XIX столітті продовжують існувати антидемократичні державні режими, ідеї демократії та демократичні цінності вже в ті роки починають розглядатися багатьма мислителями, політичними теоретиками та політиками як цілком реальні засади організації суспільних відносин, а відтак – політичних відносин зокрема. Якщо раніше, в кінці XVII та XVIII століттях ліберально-демократичні вчення розвивалися здебільшого на теоретичному рівні, то вже в XIX демократичні ідеї таких мислителів як Шарль Луї де Монтеск'є, Джона Локка, Бенедикта Спінози та інших мислителів почали проявлятися в статутах перших рухів (часто нелегальних) за свободу та демократію в різних частинах Європи. Відповідно, морально-етична складова політичних відносин також

почала зазнавати якісних змін, пов'язаних із розвитком демократичних уявлень сучасників XIX століття.

Принагідно вкажемо, що політична філософія та етичне вчення поповнювалося новими прикладами політичної діяльності не лише на європейському континенті. Колосальний внесок у розвиток світової політичної думки був здійснений політичним розвитком Сполучених Штатів Америки у різні історичні періоди. Відповідно, яскравим представником політики XIX століття безумовно був Авраам Лінкольн, який чимало зусиль доклав до розбудови демократичної моделі політично-управлінських відносин. Сам Шістнадцятий Президент США відомий формулюванням основної мети демократії в Сполучених Штатах: «Уряд, створений народом, з народу і для народу» [10, с. 59]. Політична діяльність Авраама Лінкольна розпочалась дещо раніше ніж Отто фон Бісмарка, однак в цілому припадає на середину XIX століття та як і діяльність досліджуваного політичного діяча мала значний вплив на формування демократичних уявлень наступних поколінь політиків та політичних філософів.

Аналізуючи історію демократичних зрушень в політиці у XIX столітті ми доходимо висновку, що найбільшого практичного втілення демократичні ідеї отримали в Сполучених Штатах Америки. Причому, необхідно вказати той факт, що як і Німеччина, США тривалий час не були єдиною країною. Однак, роз'єднанні штати в ході кровопролитної війни під проводом авторитетних народних політиків об'єдналися в єдину державність ще в кінці XVII століття, причому, політичні відносини в цій країні одразу було вирішено будувати на демократичних засадах, про що свідчить правове, політичне та етичне значення Конституції Сполучених Штатів Америки. Загалом, питання політичної відповідальності в США є одним з найкращих прикладів у світі, а рівень політичної відповідальності такої посади як Президент США є одним із найвищих у світі (що насаперед пов'язано із геополітичною роллю США в світі).

В Європі, безумовно, визначальний вплив на політичне та суспільне життя мала Французька революція кінця XVIII століття. В XIX столітті політичний та державний розвиток більшості країн відбувався двома шляхами: шляхом поступових складних реформ та шляхом революцій і воєн. Необхідно констатувати той факт, що повільно, проте почали затверджуватися ідеї правової держави на принципах верховенства закону, політичних свобод та свободи підприємництва. Вперше відбувався процес становлення основ демократії з виборністю органів влади, загальним виборчим правом, розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову (яскравим прикладом республіканського устрою, безумовно, стали Франція та Швейцарія). Також в Європі почали виникати політичні партії, що об'єднували прихильників певних суспільних ідеалів, з метою здобуття влади через демократичні вибори. Це все свідчить про зростання політичної активності тогочасного суспільства, яке прагнуло брати участь у вирішенні суспільно важливих питань.

Саме в розглядуваний нами період сформувалися нові напрямки суспільно-політичної думки – лібералізм, консерватизм і соціалізм. Крім того, XIX століття стало добою виникнення та формування ідей

націоналізму, що в швидко призвело до боротьби за незалежність й створення власних національних держав. Не був винятком Отто фон Бісмарк, який протягом своєї політичної кар'єри нерідко озброювався націоналістичними та державницькими ідеями, хоча і продовжував залишатися консерватором та ніколи не підтримував ідей крайнього націоналізму. Далі розглянемо детальніше особливості політичної діяльності першого канцлера Німецької Імперії Отто фон Бісмарка, що дозволить сформулювати детальне уявлення про особливості розвитку політичних відносин в Німеччині в XIX столітті.

Отто фон Бісмарк відомий як сильний та вольовий політик, дипломат, як фактичний творець Німецької імперії, як політичний діяч, який зумів роз'єднати ті сусідні держави, які потенційно здатні були не допустити та не бажали об'єднання країни під верховенством Берліна. З точки зору політичної філософії та етики ця постать є безумовно вдалою для дослідження питань політичної відповідальності та етики владно-політичного управління, адже Отто фон Бісмарк своєю політичною діяльністю здійснив вагомий внесок у розвиток політичної філософії XIX століття. Більше того, діяльність Отто фон Бісмарка мала безпосередній вплив на початок XX століття, адже наслідки політичних рішень та управлінської діяльності першого канцлера Німецької імперії тривалий час визначали не лише хід німецької історії, а і Європи в цілому.

Політичну активність Отто фон Бісмарк почав проявляти в період революційного руху в Пруссії в кінці 40-х років XIX століття, заробивши за його словами «репутацію реакціонера з крайніми роялістськими поглядами» [2, с. 36]. Дійсно, з самого початку політичної кар'єри Отто фон Бісмарк проявляв себе як активний учасник політичних дебатів, який вмів відстояти свою позицію та переконати інших у своїй правоті. Такі риси молодого політика зіграли позитивну роль у становленні майбутнього канцлера Німеччини, який з молодості вирізнявся досить вольовою вдачею та впевненістю в собі. Однак, чудове виховання та освіта Отто фон Бісмарка проявлялися у дипломатичних здібностях політика, який вмів доводити, аргументувати та слухати.

Варто зазначити, що протягом свого життя Отто фон Бісмарк не був прихильником парламентаризму, а його погляди на парламент з позиції ефективності державного управління були різко негативними. Разом з тим, його політична кар'єра розпочалась саме в руслі парламентської діяльності, в якій за словами сучасників Отто фон Бісмарк приймав якомога активнішу участь. Так, у січні та липні 1849 року Бісмарк був обраний в другу палату пруського парламенту. Вже тоді він вирішив повністю присвятити себе політиці та переїхати з родиною до Берліна. Таким чином він став одним з перших професійних політиків Пруссії [13, с. 128]. З 1850 року Отто фон Бісмарк обирався депутатом пруського ландтагу, тобто був представником законодавчих органів Пруссії. Потім Бісмарк займався дипломатичною роботою, відстоюючи інтереси Пруссії в міжнародних відносинах.

З впевненістю можна стверджувати, що 1849–1851 роки стали розквітом Отто фон Бісмарка як

парламентаря. У ці роки проявилися характерні риси, притаманні його діяльності: упевненість у своїх переконаннях, презирство до парламентського базікання, уміння досить чітко розібратися в обговорюваних питаннях і враховувати силу аргументів. Послудуючи спритності з погрозами, Бісмарк завжди знаходив засоби, щоб нав'язати свою волю прусському ландтагу. За словами Б. Гончара «опозицію він ненавидів і терпів її лише тією мірою, якою вважав, що вона йому заважає. У боротьбі з нею Бісмарк не зважав на її політичну орієнтацію: чи то ліберали, чи то католики, чи навіть консервативні юнкери» [5, с. 8]. Загалом, в парламенті він виступав рупором радикальних консерваторів. Причому, питання націоналізму на той час були для нього на другому плані, на першому – збереження влади Пруссії. Таким чином, у планах Отто фон Бісмарка ще на початку його кар'єри безумовно були ідеї щодо об'єднання німецьких земель в єдину державу – імперію.

Протягом першої половини XIX століття ідея німецької єдності безумовно була центральною темою в німецьких політичних елітах, проте жоден з правлячих домів не хотів поступитися владними повноваженнями, а сформовані центри сили в Європі, зокрема Англія, Франція та Росія, навряд чи зраділи б появі нового потужного конкурента. Така ситуація створювала вкрай складні умови для об'єднання німецьких земель, а від політиків вимагала колосальної самовіддачі, волі та рішучості. За словами Г. О. Івасюка «німецькі землі потребували компромісної моделі німецької національної держави» [7, с. 17]. Таким політиком, який зумів приймати безкомпромісні та водночас дипломатично виважені рішення, став Отто фон Бісмарк.

У період конституційного конфлікту прусського короля з ландтагом в 1862 році Бісмарк був призначений на посаду канцлера і з тих пір протягом більш ніж трьох десятиліть очолював систему органів виконавчої влади в Пруссії. Після об'єднання ряду німецьких держав в єдину федеративну державу і призначення Бісмарка канцлером Німецької імперії, сфера діяльності і повноваження політика істотно розширилася. Державні та правові погляди Бісмарка протягом його багаторічної політичної діяльності змінювалися і остаточно оформилися на початку 90-х рр. XIX століття. Свою політичну філософію Бісмарк, виступаючи в парламенті незабаром після призначення на посаду канцлера, стисло висловив у такий спосіб: «не промовама і постановама більшості вирішуються великі питання часу, а залізом і кров'ю». Ця цитата неодноразово використовувалася сучасниками та майбутніми дослідниками для характеристики особливостей державно-політичних поглядів Отто фон Бісмарка. Однак, на нашу думку, ця цитата не повинна тлумачитися як заклик до насильницького управління, а скоріше як необхідність рішучих та вольових дій з метою об'єднання Німеччини та встановлення нового політичного укладу в державі.

Дослідник політичних та правових поглядів Отто фон Бісмарка В. Г. Баєв стверджує, що держава Бісмарка будувалася «на основі авторитарної моделі, що було виправдано на період об'єднання німецьких земель. Сам канцлер намагався гальмувати утворення повноцінної партійної системи в Німеччині» [1, с. 88]. Такий підхід політика був вимушеним на той

час, адже новосформована держава потребувала проведення міцної внутрішньої та зовнішньої політики, а відтак, питання демократичних цінностей на той час залишалися не актуальним для реальної політики. Більше того, в контексті нашого дослідження слід також вказати, що у 1870 році у Франції була проголошена республіка (крім Франції, таким чином республіками на той час були Швейцарія та деякі міста-держави). Чимало дослідників вказують на той факт, що Отто фон Бісмарк мав безпосередній вплив на події, які призвели до утвердження республіканської форми правління з метою послаблення французької держави на фоні великих авторитарних держав.

Кінець політичної кар'єри Отто фон Бісмарка відбувся не по волі канцлера, адже не зважаючи на поважний вік (75 років) він був здатний та мав бажання продовжувати службу державі на посаді канцлера. Однак, авторитарний правитель Німеччини протягом більше чверті століття, він вже не мав такого впливу на нового, молодого і самовпевненого імператора Вільгельма II, який був у нього за часів Вільгельма I. Амбіційний Вільгельм II хотів вести свою політику «з чистого листа», тому 20 березня 1890 року глава уряду Отто фон Бісмарк був змушений подати у відставку [11]. В подальшому це призвело до руйнування дипломатичної системи, яка була створена Отто фон Бісмарком і складалась із офіційних та неофіційних домовленостей із такими країнами як Австро-Угорщина, Франція, Росія та іншими. Тому, Німецька імперія розпочала цілком новий шлях політичної діяльності, як і окремі політики, які були вимушені пристосовуватися до вимог нового часу.

Безумовно, що перший канцлер Німецької імперії князь Отто фон Бісмарк займає гідне місце в когорті провідних державних і політичних діячів світу, адже здійснений політиком вклад в історію політичних відносин важко недооцінити. Крім того, у складний і подекуди драматичний період становлення єдиної німецької держави саме Отто фон Бісмарк визначив напрямки розвитку нової Німеччини, а також характер її внутрішньої та зовнішньої політики. Рівень моральної та окремо політичної відповідальності Отто фон Бісмарка протягом усієї його політичної кар'єри був надзвичайно високий, однак усі події канцлер переносив із достоїнством та стійкою витримкою, показуючи таким чином приклад своєму оточенню.

Серед важливих досягнень канцлера слід відзначити той факт, що будучи справжнім реформатором, Отто фон Бісмарку вдалося перебудувати не лише модель політичних відносин в Німеччині у XIX столітті, а і усталену соціально-економічну модель, що на той час стало прогресивною подією в історії розвитку німецької державності та європейської політики в цілому. Незважаючи на силові та подекуди агресивні методи політики, Отто фон Бісмарк намагався закласти основу цілком новому суспільному укладу, який в кінцевому рахунку мав демократизуватися на засадах національних та державницьких цінностей. І, хоча подальша історія Німеччини пішла силовим та антидемократичним шляхом, єдність німецької держави залишається заслугою Отто фон Бісмарка.

«Синам і онукам для розуміння минулого і в повчання на майбутнє» – так заповів свої великі,

тримомні спогади Отто фон Бісмарк, які почав писати невдовзі після вимушеної відставки в 1890 році Усамітнись в саксонському лісі, в одному зі своїх маєтків, де він вів боротьбу проти так званого «нового курсу», взятого молодим Вільгельмом II і новим канцлером Каприви [3, с. 174]. Безумовно, що ця боротьба вже не була такою, як масштаби політичної боротьби Отто фон Бісмарка ще кілька років тому.

Особистість і життя Бісмарка привертає до себе увагу в першу чергу істориків, політиків і дипломатів, в той час як до сих пір немає комплексних досліджень основи його політичної діяльності – внутрішньої морально-етичної складової, адже значення та рівень відповідальності канцлера Німеччини в досліджуваний період свідчить про те, що досліджувана особистість була морально сильною, рішучою та вольовою. Більше того, система цінностей та моральних уявлень такої людини є вкрай неординарною, та не може розглядатися під традиційним кутом зору політичної етики. Відповідно, необхідно констатувати той факт, що в мемуарах Отто фон Бісмарка не можливо знайти описи глибинних морально-етичних переживань автора, адже стиль життя, управління та історичний портрет просто не дозволяють викладати свої спогади з елементами особистих переживань. Однак вивчення мемуарів, а також аналіз інших біографічних джерел Отто фон Бісмарка дозволяє сформулювати загальне уявлення про морально-етичні складові політичної діяльності досліджуваної історичної особистості.

З мемуарів Отто фон Бісмарка можна дізнатися, «залізний канцлер» найбільше в житті відчував моральну відповідальність за кожне своє рішення в період перебування на посаді канцлера. Причому, усі моральні переживання ніколи не показувалися, тому Отто фон Бісмарк здавався завжди холодним та мало емоційним, навіть під час прийняття складних рішень. Загалом, він прийняв на себе відповідальність за проведення давно назрілих перетворень, «пора слів закінчилася», стверджував новопризначений канцлер. Безумовно, що як показала історія, він здійснив ці реформи блискуче, давши класичний приклад однієї із найбільш грандіозних у XIX столітті «революцій зверху».

Джерелом внутрішніх моральних конфліктів завжди є відповідальність за чиєсь життя. Впродовж політичної кар'єри Отто фон Бісмарку доводилося приймати рішення в умовах військової обстановки, тобто фактично віддавати накази про застосування зброї проти людей. Бісмарк був сучасником усіх воєн, що відбувалися після повалення Наполеона I, аж до кінця XIX століття. Він сам був активним організатором кількох воєн, у вогні яких завершилося возз'єднання Німеччини. Однак, слід констатувати той факт, що в мемуарах Отто фон Бісмарка неодноразово зустрічають твердження про те, що «війна є частиною моєї програми», зокрема, в контексті війни з Данією та Австрією. Таким чином, війни канцлер сприймав виключно як підручні інструменти впливу на політику.

Питання політичної відповідальності Отто фон Бісмарком розглядалися скоріше під кутом кінцевого результату, тобто усі можливі жертви, понесені в ході воєн та конфліктів, були варті об'єднання Німеччини та встановлення її могутності. Однак, слід констатувати

той факт, що з позиції політичної моралі та етики важко оцінювати міру політичної відповідальності за прийняті канцлером різноманітні рішення. Важливим у цьому контексті є той факт, що Отто фон Бісмарк не боявся такої відповідальності, і впродовж усієї політичної кар'єри жодного разу не намагався звинуватити когось іншого і ніколи не приховував своїх прагнень та ідей.

Прикладом цього став візит Отто фон Бісмарка до Лондона у червні 1862 року на зустріч з прем'єр-міністром Великобританії Бенджаміном Дізраелі, після якої останній сказав «Остерігайтеся цієї людини, він говорить те, що думає» [2, с. 15]. Безумовно, що це не завжди було так, проте, насправді, політик і дипломат Отто фон Бісмарк часто не приховував свого бачення: «Політика є мистецтво пристосовуватися до обставин і отримувати користь з усього, навіть з того, що до вподоби». У вказаному контексті зазначимо, що дізнавшись про вислів на гербі одного з офіцерів: «Ніколи не кайся, ніколи не прощай!», Отто фон Бісмарк заявив, що давно застосовує в житті цей принцип [6, с. 152]. Необхідно вказати, що Отто фон Бісмарк цілком свідомо допускав можливість обману як інструменту політичної боротьби. Свого часу він зауважив, що «політик може зі спокійною совістю брехати в трьох випадках – перед виборами, під час війни і після полювання».

Загалом, проаналізувавши мемуари Отто фон Бісмарка ми дійшли висновку, що озирнаючись назад, підбиваючи підсумки своєї довголітньої політичної діяльності, перший канцлер об'єднаної Німеччини намагався не тільки виправдати її перед сучасниками, але і застерегти, на основі власного політичного досвіду, своїх наступників від можливих помилок. А досвід цей був безумовно величезний і різноманітний. Як ми вже зазначали, однією з найбільших політичних заслуг Отто фон Бісмарка стало те, що він досягнув внутрішньополітичного консенсусу, створивши федеративну монархію, в якій Пруссія була першою серед рівних, що і дало початок створенню Німецької Імперії. Таким чином, не буде перебільшенням ствердження про те, що карта сучасної Німеччини є безпосередньою заслугою діяльності Отто фон Бісмарка, який не дивлячись на складність історичного періоду не боявся приймати відповідальні та вольові рішення.

Сучасник Отто фон Бісмарка французький письменник П. Меріме у 1884 році сказав: «на жаль на кожне століття припадає по одній великій людині. Для нашого – Бісмарк». Таке визнання Бісмарка було далеко не поодиноким, адже масштаб його політичної діяльності був дійсно незрівнянно великий, а наслідки та результати мали чималий вплив на подальших хід історії. Безумовно, що з позиції демократичних принципів діяльність Отто фон Бісмарка не може розглядатися як позитивна, однак, як ми вже наголошували раніше, сильне та авторитарне управління було вимогою часу.

Висновок. Внесок Отто фон Бісмарка в політичну етику є неocenно значним, адже досліджуваний нами політичний діяч приймав досить складні рішення, наслідки яких мали значення для мільйонів людей та багатьох наступних років в цілому. Чи правильні приймалися рішення або які рішення були

би приймати краще ми не маємо права говорити, адже дослідження історії можливе лише в контексті аналізу подій які відбулися та які наслідки цих подій, а не подій, які могли б відбутися. Принагідно зазначимо, що всім своїм майбутнім критикам Бісмарк відповів задалегідь: «Хто називає мене безсовісним політиком, нехай спочатку випробує на цьому плацдармі власну совість» [8, с. 254]. Саме така цитата політика дозволяє виокремити ключову позитивну якість політика – не боязнь відповідальності та усвідомлення прийняття такої відповідальності. Саме в цьому, на нашу думку, є приклад Бісмарка для сучасних політиків – відповідальність та рішучість. Безумовно, що з часів Отто фон Бісмарка пройшло чимало часу, а суспільно-політичні відносини зазнали колосальних змін, постать розглянутого нами діяча залишається актуальною для сучасної політичної філософії та етики та заслуговує на подальші детальні дослідження та пошуки.

Список використаних джерел

1. Баев В. Г. Политические и правовые взгляды канцлера Германии Бисмарка / В. Г. Баев // Государство и право. – 2008. – №6. – С.88–94.
2. Бісмарк О. Мысли и воспоминания. Соч. в 3-х т. / О. Бісмарк. – М.: ОГИЗ, 1940. – Т.1. – 334 с.
3. Бісмарк О. Мысли и воспоминания. Соч. в 3-х т. / О. Бісмарк. – М.: ОГИЗ, 1940. – Т.2. – 289 с.
4. Бісмарк О. Мысли и воспоминания. Соч. в 3-х т. / О. Бісмарк. – М.: ОГИЗ, 1940. – Т.3. – 211 с.
5. Гончар Б. Право і сила. парламентаризм Отто Фон Бісмарка / Б. Гончар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – №89–90. – С.7–9.
6. Іпатов А. М. Личность и политика Отто Фон Бісмарка в оценках консервативной печати Российской империи А. М. Іпатов // Вестник Пермского университета. Серия: История. – 2013. – №1 (21). – С.151–159.
7. Івасюк Г. О. Роль особистості в становленні зовнішньої політики Німеччини / Г. О. Івасюк // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – №9. – С.15–18.
8. Людвиг Э. Бісмарк / Э. Людвиг. – М.: Захаров–АСТ, 1999. – 479 с.
9. Нерсисянц В. С. История политических и правовых учений / под ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма, Инфра–М, 2012. – 704 с.
10. Сэндберг К. Линкольн / К. Сэндберг. – М.: Молодая гвардия, 1961. – Т.17. – 704 с.
11. Сюдюков І. Отто фон Бісмарк – «канцлер заліза і крові» / І. Сюдюков // Газета «День». – 2001. – №49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/otto-fo-n-bismark-kancler-zalaza-i-krovi>
12. Широкова М. А. Политическая этика как наука и учебная дисциплина: многообразие подходов / М. А. Широкова // Известия АГУ. История и политические науки. – 2008. – Серия 4. – Т.1. – С.201–206.
13. Gall L. Bismarck: The White Revolutionary (Volume 2: 1871–1898) / L. Gall. – London: Routledge, 1990. – 284 s.

References

1. Baev V. G. Politicheskie i pravovye vzglyady kanclera Germanii Bismarka / V. G. Baev // Gosudarstvo i pravo. – 2008. – №6. – S.88–94.
2. Bismark O. Mysli i vospominanija. Soch. v 3-h t. / O. Bismark. – M.: OGIZ, 1940. – T.1. – 334 s.
3. Bismark O. Mysli i vospominanija. Soch. v 3-h t. / O. Bismark. – M.: OGIZ, 1940. – T.2. – 289 s.
4. Bismark O. Mysli i vospominanija. Soch. v 3-h t. / O. Bismark. – M.: OGIZ, 1940. – T.3. – 211 s.
5. Gonchar B. Pravo i syla. parlamentaryzm Otto Fon Bismarka / B. Gonchar // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2007. – №89–90. – S.7–9.
6. Ipatov A. M. Lichnost' i politika Otto Fon Bismarka v ocenках konservativnoj pečati Rossijskoj imperii A. M. Ipatov //

Vestnik Permskogo universiteta. Serija: Istorija. – 2013. – №1 (21). – S.151–159.

7. Івасюк Г. О. Rol' osobystosti v stanovlenni zovnishn'oi' polityky Nimechchyny / G. O. Ivasjuk // Naukovyj visnyk Rivnens'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universytetu. – 2012. – №9. – S.15–18.
8. Ljudvig Je. Bismark / Je. Ljudvig. – М.: Zaharov–AST, 1999. – 479 s.
9. Nersesjanc V. S. Istorija politicheskikh i pravovyh uchenij / pod red. V. S. Nersesjanca. – М.: Norma, Infra–M, 2012. – 704 s.
10. Sjendberg K. Linkol'n / K. Sjendberg. – М.: Molodaja gvardija, 1961. – Т.17. – 704 s.
11. Sjudnjukov I. Otto fon Bismark – «kancler zaliza i krovi» / I. Sjudnjukov // Gazeta «Den'». – 2001. – №49. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/otto-fo-n-bismark-kancler-zalaza-i-krovi>
12. Shirokova M. A. Politicheskaja jetika kak nauka i ucbebnaja disciplina: mnogoobrazie podhodov / M. A. Shirokova // Izvestija AGU. Istorija i politicheskie nauki. – 2008. – Serija 4. – Т.1. – S.201–206.
13. Gall L. Bismarck: The White Revolutionary (Volume 2: 1871–1898) / L. Gall. – London: Routledge, 1990. – 284 s.

Kolomiets A. E., PhD student of Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kolomietsanastasiia@gmail.com

Ethical and philosophical analysis of Otto von Bismarck politics

Political ethics is the part of practical political philosophy, which encompasses many complex concepts that describe the ethical phenomenon in political relations. Political responsibility is a category with practical content, and should be investigated with standpoint of practical politics. The research activities of the famous politician Otto von Bismarck in the context of moral and political responsibility policy will allow interesting to formulate a science of political ethics conclusions about the ethics of authoritarian politics. We wouldn't value Otto Von Bismarck's authoritarian style of government as positive or negative, our goal is to establish moral and ethical components of the political responsibility of the policy on the basis of the study of political decisions he took.

Keywords: Political ethics, political responsibility, political moral, political relations, morality, political decision, bearing political responsibility, public relations.

* * *

УДК 141.7:37.091.4

Литвиненко Т. С., аспірантка, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), npu.tetiana@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТАЦІЇ ДИДАКТИКИ ФРІДРІХА ФРЕБЕЛЯ

Проаналізовано філософські орієнтації дидактики Ф. Фребеля. Акцентовано увагу на основних положеннях ідеалістичного світогляду вченого. Обґрунтовано точку зору Ф. Фребеля щодо символічного наповнення «дарів». Методологічною основою фребелівської системи виховання вважається філософія німецького ідеалізму. Положення власної філософської теорії Ф. Фребель назвав сферичним законом. Основні педагогічні принципи Ф. Фребеля побудовані на суб'єктивній метафізиці, але від цього не втрачається цінність цих принципів у їх об'єктивному змісті, оскільки вони є показником виключного підсвідомого відчуття автора.

Ключові слова: філософські орієнтації Ф. Фребеля, освітньо-виховна система, виховання, ідеалізм, пантеїзм, символізм, «дари Фребеля».

Актуальність дослідження зумовлена потребою всебічного вивчення впливу філософських, індивідуально-авторських поглядів Ф. Фребеля на педагогіку для застосування їх у розбудові освіти. Оскільки для цього необхідно не лише створювати нові виховні технології, але й об'єктивно оцінювати здобутки просвітителів минулих років. Вивчення проблем, про які заявив Ф. Фребель, залишаються актуальними і у сучасному житті. Звернення до педагогічного досвіду минулого, його трансформація відповідно нових досягнень науки, призвели до перегляду основних